

ADATOK A HATVANI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

„Saint Jean, tu me Tas de prés montré!”
(„Szent János, te mutattad ezt nekem közlő!”)
Szent Norbert

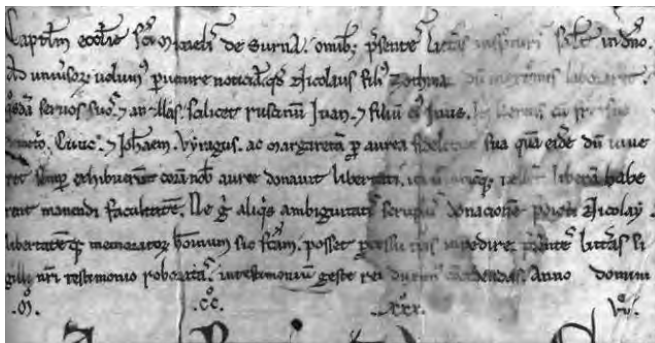
Előszó

A középkori Hatvan legjelentősebb tényezője az itt létesített premontrei prépostság volt. A település létrejöttének, illetve mezővárossá fejlődésének egyik meghatározója a prépostság hiteleshelyi tevékenysége. A monostor lakói több évszázadon át hozzájárultak Magyarországnak – „a monostorok hazája” – nemzeti kultúrájának fejlesztéséhez is. A T. Olvasók a következőkben betekintést kaphatnak a középkori hatvani monostor érdekes világába, megismerkedhetnek az itt lakó szerzetesek mindennapjaival.

A monostor alapítása, a premontreiek célja

A hatvani premontrei prépostság alapításának ideje – Oszwald Ferenc szerint – visszanyúl a XII. század nyolcvanas éveire. Ezt több tényező is alátámasztja. Például az, hogy a csornai prépostságot a hatvani alapította a XII. század folyamán. (A csornai kolostor alapítólevele egy 1235-ben készült másolatban maradt fenn.)

A Raphael Waefelghem által kiadott XII. századi „Premontré anyamonostor megemlékezési könyve”¹ adata, mely szerint július 14-i dátum alatt ez áll: „Comemoratio Symonis, Banconis

A csornai premontrei konvent első oklevele 1237-ből

Comites, fundatoris ecclesie Sancte Margarete in Hungaria” („A XIII. század legeleje”). A halotti megemlékezési könyv szerint tehát a hatvani prépostság alapítója Bánk Comes fia Simon, az alapítás ideje a XIII. század eleje. Arról a Simonról lehet szó, aki a Képes Krónika szerint a Mihály nevű testvérével – a Martonfalviak őseivel – Spanyolországból jött hazánkba. Oszwald Arisztid véleménye

szerint Simon az őse is lehetett a monostor feletti kegyúri jogot legtovább gyakorló családnak, a Nagyhatvaninak. (Simon Comesről minden év július 14-én emlékeztek meg.)

A premontrei szerzetesrend a ciszterciákkal együtt a XII. században került Franciaországból hazánkba. Francia kapcsolataink ekkor III. Béla király második felesége, Capet Margit francia királylány révén erősödtek meg. A hazánkba letelepedő premontrei rend Sötér István szerint Magyarországgal rokon rend volt „már eredetében is, mert Szent Norbert

ereiben I. Béla király révén Árpád vére folyt.” (Az elbeszélések szerint Xanten-i Norbert Szent László királyunk unokatestvére volt.)

A Franciaországból érkezett szerzetesek „megnyitották az utat a francia-román építészet mélyebb befolyása számára, és így az Árpádok országa a középkorban születő, nyugati ízlésű tudományok legkeletibb tartománya lett.” Az anyamonostorok és magyarországi telepeik közötti kapcsolat szorosabbá tételére három évenként keresték fel „az itteni...Prémontré generális gyűléseit, három évenként látogatják meg a magyarországi monostorokat Franciaország apátjai és prépostjai”. Például 1183-ban Péter apát, Viticellensis apát, Vilmos és még két szerzetes jött e célból Magyarországra. Később, 1220 és 1234 között pedig Fredericus Frater – korábban hamburgi apát – járta körül a magyarországi monostorokat. „A capitulum generale-től kiküldött visitator...körútjának eredménye a Ninivei kódexben fennmaradt ún. „Ninivei Catalogus”, mely felsorolja az 1234-ig alapított és ellenőrzött premontrei monostorokat.” A „Ninivei Catalogus” Backmund Norbert windbergi premontrei szerzetes 1949-ben megjelent művének egy része², és ebben a „Ninivei Catalogus”-ban a hatvani monostorról a következőt írták két helyen is említve azt: „...*Filia Hotvin – Heuriensis dyoc. = S. Michael de Zima...*” cs „...*Filia S. Stephani-Agriens dyoc.: Hotvin...*”³

A ninivei katalógus eredetéről Backmund a következőket közli:

„*Catalogus Ninivensis continetur in Libro Monumentonum ecclesiae Sancti Cornelii et Cypriani iuxta Ninive... et est omnino independens in suo genere, Duplex est ille index. Ninivensis I. est divisus secundum circarias ceteroquin videtur esse redactus ante annum 1240. Ninivensis II. et set divisus secundum regna. Nucleus eius videtur esse redactus inter annos 1234–1239, sed additiones variae iuniores, usque ad annum circiter 1270.*” – Fredericus fráter⁴ a legnagyobb „történelemcsináló” lehetett. Ugyanis a Ninivei kódexben már 1234-ben „rögzíti” az 1235–39 közötti állapotokat. Az idézett cikk nem említi, hogy 1239-ben akadt-e egy másik vizitátor fráter, aki az öt évvel korábban megjósolt állapotokat beteljesültnek találta volna.

A hatvani monostor alapításában közrejátszott az, hogy környéken élő Kókényes-Radnót nemzetségnek élénk francia kapcsolatai voltak. (1190 táján Kókényes az, aki Franciaországba utazott III. Béla feleségéért.)

A premontrei szerzeteseknek Kókényes-Radnót nemzetség adott helyet a saját birtokain. Az anyamonostor Garábon (Pásztó közelében) volt, és az egyik forrásunk szerint innen népesítették be a kókényesi, hatvani és aszódi monostorokat. Garábot az ugyancsak a Kókényes-Radnót nemből származó Mikodin székesfehérvári prépost későbbi győri püspök alapította, amelybe Valroiból (Lotharingia) költöztek be a szerzetesek. A hatvani prépostság (és a kókényesi illetve jánoshidai prépostságok) alapításában, az építkezés megindításában – és magában az építkezésben – közvetve, az engedély kieszközlésével és anyagi támogatással, részt vett a már említett Mikodin, valamint Jób esztergomi érsek (korábbi váci püspök).

A monostor és templom építésével kapcsolatban Kozák Károly a következőket írta: „Az 1171 tájára tett garábi építkezéshez jöhettek Lotharingiából azok a mesterek, akik a kolostor elkészülte után részt vettek a kókényesi és hatvani prépostságoknál folyó munkákban, amelyekbe feltehetően magyar kőfaragókat és kőműveseket is bevontak.” Minden valószínűség szerint a hatvani prépostság jobbágysai is részt vettek a kőanyag szállításában az építkezéseknél (Garábon, Kókényesnél és Jánoshidánál is). A hatvani prépostságot Kozák Károly szerint Váradhegyfok (Nagyvárad, ma Oradea, Románia) népesítette be szerzetesekkel. A monostor védőszentje, Antiochiai Szent Margit neve is III. Béla uralkodása első felére utal.

A prépostság hatvani működésének köszönhetően 1264-ben a település az alnádor székhelye volt, és az idevezető utat „Vásárút”-nak hívták. („*Nos Gothardus vice Dyon-i palatini in Hotwan residens...sub testimonio conv. de Hotwan...*”) A monostor létének is köszönhető (meg a település jó földrajzi helyzetének), hogy Hatvan híres vásárváros lett. A település vásárvámját 1273-ban a váradi püspök a saját jogai közé sorolta. 1423-ban egy oklevélben vámhelynek említik Hatvant, mely hivatalosan 1444-ben kapott jogot országos vásárok tartására. (OL. Dl. 1382.)

A hatvani prépostság alapításáról már beszéltünk, de szót kell ejtenünk a rend kialakulásáról és céljairól is. Az első premontrai monostort Európában az ereiben magyar vér is csörgedező, félig német, félig francia-lotharingiai Norbert magdeburgi kanonok (majd érsek) alapította a franciaországi Premontré erdőség területén, a híres Couci-vár közelében. Az 1082-ben Xantenben született Norbert – mint V. Henrik császár káplánja – nem maradt érintetlenül a világias szellemtől és életmódtól, de 1114-ben egy útja során villám sújtott le lova mellett. A nagyúri életet élő Norbert életben maradt, de ezt az esetet intésnek vette. Elhatározta egy olyan katolikus kanonok szerzetesrend alapítását, melynek szerzetesei Szent Ágoston szabályai szerint kell, hogy éljenek. (A kanon görög szó, jelentése: törvény. Augustinus teológiai műveinek központi problémája a boldogság megszerzése.) Az 1134-ben elhunyt Norbert által alapított rend monostorai gyorsan szaporodtak. A monasztikus rend Magyarországra és Hatvanba kerüléséről már beszéltünk, de a teljesség kedvéért meg kell említenünk még, hogy Rupp Jakab leírása szerint II. István hívta meg őket hazánkba.

A rend célja a cselekvő élet összekötése a szemlélődővel, tehát a világi papság teendőinek összekötése a szerzetesi étellel. A szónoklat, a lelkipásztorkodás, a tudományok művelése egyaránt kötelességévé „tétetett” a rendnek. A szerzetesek szigorú élete, és egyben érintkezés a világi papsággal és a világi ügyekkel – ezek jellemezték tevékenységüket. (A premontrai ruházata fehér színű volt, kék övvel⁵ az angyalok ruhája után – szabásra azonos a bencésekével.) A premontrai monostor lakóinak a következő nélkülözhetetlen feladatai voltak: a monostornak a hitbuzgóság, a konventnek a káptalani tevékenység, a hiteleshelynek a jogszolgáltatás, a plébániának a lelkipásztorkodás, és a birtoknak az okszerű gazdálkodás. A premontraiakat különböző kiváltságokkal is felruházták, és „úri rend” volt a földművelő cisztercita rendhez képest.

A hatvani monostor kezdetben nagy létszámú lehetett, hiszen a XII. században alapított Csornát és a XIII. században alapított Zsidói monostort (ma Vácegres, Aszódtól északnyugatra, Gödöllő felett) is innen látták el szerzetesekkel. A monostor vezetője a prépost, az oklevelek készítője és az iskola irányítója az olvasó kanonok (lector), az istentisztelet, az egyházi zene és az ének felügyelője az éneklő kanonok (cantor), a közös anyagi vagyon és a hiteleshelyi pecsét őre az őrkanonok (custos) volt.

A prépostság története, jelesebb eseményei

A hatvani monostor szerzetesei kezdetben térítő, majd lelkigondozói munkát végeztek, szorgos tevékenységüknek a tatár hordák 1241 márciusában történt dúlása, rombolása vetett véget, egy időre. Rogerius váradi kanonok-mester a hazai monostorok pusztulását a „*Carmen miserabile*” című művében tárta eléink. A tatárok a szerzeteseknek „*fejüket szedik vala*”, a házakat felgyújtva, az oltárokat szétdőlják, az ereklyéket szétszórják, s a szent öltönyökből ágysaíknak és nejeiknek köntösöket készítenek vala.” A tatárjáráskor számos felbecsülhetetlen értékű okmány pusztult el, ezek részben a monostor alapításáról – részben a konvent korábbi hiteleshelyi tevékenységéről tanúskodtak. (Konvent = szerzetes közösség)

Banha István

IV. Kun László király

X. Gergely pápa

A hatvani prépostságra és a helyi lakosságra új napok virradtak, amikor a romhalmaz helyén Banha (vagy Banchay, máshol Vánca) István esztergomi érsek „virágzó várost” építtetett, azt néppel betelepítette. Banha jóakarata ekkor hiábavalónak bizonyult, a monostornak és a településnek ismét pusztulnia kellett. Ugyanis a tatárok kitakarodása után egy darabig nem volt „törvényes birtokos”, felütötte a fejét az erőszak, több helyen rablólovagok garázdálkodtak. Az egyik ilyen rablólovag a füleki „...Folkus a már újra éledt Hatvan várost szemelte ki prédájául. 1245-ben a rabló várnépével lecsapott a főtisztelendő esztergomi érsek által újra felépített és benépesített virágzó Hatvan városára. Lakosságát kardélre hanyatta, a várost lerombolta és gonoszabbul a tatárnál még a templomot is megbecstelenítette.” (Mivel Folkus keresztény volt, ez a cselekedete súlyosabb volt a tatárok bűneinél is.)

A hatvani monostort és a települést Banha István ismét felépítette, sőt Félegyházi József szerint ő eszközölte ki a szerzetesek számára IV. Kelemen pápa kiváltságlevelét, mely szerint a szerzetesek mentességet élveznek a tizedfizetések alól, és külön plébániai egyházat létesíthetnek Hatvanban. „...Már pedig e pápa akkor kormányzott, amikor még Banha élt, így elfogadható, hogy valóban Banha bíboros eszközölte ki a neki oly kedves hatvani prépostság számára e kiváltságot.” Chobot Ferenc írja, hogy Fuxhoffer Damján és Czinár Mór⁶ – az Erdy (Grünwald) Pál váci orvostól nyert adatok alapján – a hatvani prépostság alapítását is Banha Istvánnak tulajdonítják. Az újabb kutatások ezt azóta megcáfolták. (A Banha család házasság révén rokonságban volt a Hatvani családdal, mely a hatvani prépostság kegyuraságát gyakorolta. E rokonság révén később Hatvan birtokosai lettek a Banchák.)

A monostor működésének egyik legfontosabb Árpád-kori adatát IV. Kun László király egyik oklevele szolgáltatja. Ebben a király a hatvani szerzetesek és Lampert egri püspök közötti 1273-ban keletkezett egyházjogi peres ügyet X. Gergely pápa elé terjesztette fel döntésre. A prépostság vezetőjét apáti címmel illette IV. László e levélben, „rámutatva ezzel a monostor kiváltságára.” A pereskedés oka: 1273-ban a monostor apátja erős harcban állt Lampert egri püspökkel, az ugyanis karhatalommal lefoglalta a prépostság plébániai egyházát, sajátjának állítva azt, s ezen az alapon a szerzeteseket tizedfizetésre kötelezte, azok IV. Kelemen pápától nyert mentességének dacára. A premonstreiek, hogy a püspököt igazságukról meggyőzzék, a Kelemen féle bulla másolatát felmutatták neki, de Lampert azt semmit

érőnek mondva elvette, és követelte annak eredetijét. A prépost féltette a kérdéses eredeti oklevelet, ezért szorultságában IV. László királyhoz fordult. A király segélyére küldte a káplánját, s a prépost-apat ennek társaságában ment Lampert elé, magával vívén Kelemen pápa eredeti bulláját. A püspök amint a kezébe kapta a pápai bullát, azt többé nem is adta vissza. László király a püspök ezen eljárása miatt panaszt emelt a pápánál, mivel a káplánja személyében Ő is sértve érezte magát.

Részletek az 1237. március 10-én kelt levél eredetiéből: „...*Sane religiosi viri, abbes et fraters sui premonstratensis ordinis de Hatuan, diocesis Agriensis...quod venerabilis pater Lambertus, episcopus Agriensis, quandum ecclesiam parochialem, in qua ipsi fraters asserunt se ius habere ex concessione vestre sedis, potentialiter occuparit et detinet occupatam, compellens eosdem solve decimas de suis prediis et vienis, quas laboribus et suis sumptibus plantavertum, centra indulta vestre apostolice sanctitalis.*”

A premonteri rend 1294-ben tartott „generális káptalanján” a monostorok közötti atyafisági viszonyt megváltoztatták – valószínűleg trencsényi Csák Máté hatalmaskodásai hatására. Hatvant a prágai sionhegyi rendház alá rendelték. (A többi magyarországi prépostságot is a cseh és morvaországi rendházaktól tették függővé. Ennek fegyelmi természetű okai is lehetnek.)

Az 1332–1337 évi pápai tizedjegyzék szerint a hatvani plébániát már világi papok vették át a szerzetesektől. Külön fordul elő a patai főesperességben a „monasterion Hotvan”, illetve „Johannes plebanus de Hotwag” címen. A prépostot ekkor Andrásnak, a plébánost Jánosnak hívták. János 1337-ben harminc garással róttá le a pápai tizedek tekintetében való tartozását, míg korábban, 1332-ben csak tizenöt garast fizetett tizedenként Vitus János és Gaspari Péter Heves megyei tizedszedőknek. A tizedjegyzék adatait Tárkányi Béla egri és Fraknói Vilmos nagyváradi kanonokok másolták le a Vatikán levéltárában. A Monum. Vat. I. 356. és 372. oldalain tesznek említést a hatvani monostorról (Fol.III.b.col.II.). A plébániáról pedig az „Archidiaconatus de Patha” című fejezet alatt – lásd 259. old.: „Item Johannes plebanus de Hotwag iuratus extimavit decimam non ultra XXX. grossos credere valere...”, a 342. old.: „Item de Hotuan Solvit XV. grossos” és a 358. old.: „Item de Hotuan Solvit III. grossos” /Fol.86b.col.I-II.)

Az ország ellenségei nevezetesen a törökök ellen „fordítandó pápai dézsma” (1000 arany) begyűjtésére szólította fel Zsigmond király 1396-ban Palóczy Domokos leleszi prépostot, a rend akkori főapátját. A „pápai dézsma” befizetésére kötelezett monostorok között a jászói, bozóki, ipolysági, csallóközi és nagyváradi mellett a hatvanit is ott találjuk 20 forint adóval az erről szerkesztett jegyzéken. Az illető monostorok prépostjai is kaptak felszólítást a királytól, hogy 15 napon belül fizessék be az adót Domokosnak: „1396. Lelesz...Zsigmond a jászói, thuróczi, sági, bozókí, ehethi, hatvani... prépostokhoz. A törökök ellen hadjárat céljaira a következő taxát rója ki rájuk: a jászói prépostra 212, a thuróczi 270, a bozókira 112, a ságira 100, a csutira 50, a hat-vanira 20, a váradshegyfokira 40 aranyforintot. A kirótt összeget mindegyikük 15 napra késlekedés nélkül adja át (...) A leleszi prépostot felhatalmazza az összeg behajtására. A jelen oklevelet késedelem nélkül sorjában juttassák el egymáshoz.” (Zsigmond király július végén indult kereszties hadjáratra – európai lovagsereg élén – a törökök ellen. Szeptember 28-án I. Bajezid szultán a nikápolyi csatában legyőzte Zsigmond seregeit.)

A Vatikán titkos levéltárában őriznek egy érdekes, a hatvani prépostsággal kapcsolatos okiratot. Ez 1390. december 18-án kelt, és IX. Bonifác pápa bullája volt, mely szerint az egyházfő Tamás hatvani prépostot a pápai káplánok soraiba iktatta. A bulla szövege:

„Bonificiaus etc. Dilecto filio Thome Nicolai, canonico Monasterii Sancte Margarete de Nagatwan, Praemonstratensis ordinis, Agriensis diocesis, Capellano nostra salutem etc. Virtitibus clarus...Datum Rome apud Sanctum Petrum XV. Kalendas Januarii Pontificatus nostri Anno Secunde.

*P.de Montella
G. Gregorii*

Io de Sancto iusto”

Ez a bulla is a hatvani monostor korabeli jelentőségét bizonyította. (A kitüntetett hatvani prépost teljes neve Miklós fia Tamás kanonok.)

Az esztergomi főszékesegyházi káptalanban 1397-ben visitatiót (egyházlátogatást) tartott De Pontho Antal sebenicói püspök, Kanizsay János esztergomi érsek helynöke. A visitatio jegyzőkönyve (melynek csak a másolata van meg a káptalani levéltárban) tartalmazza „Praepositurae regularea” cím alatt: „Praepositura de Hatwan...” (Abbatiae).

A XV. század elején az egész premontrei rend válságba került, és ez nem került el a hatvani monostort sem. A premontrei monostorokban nem alakult ki olyan szellemi centrum, amely például a rendtagok külföldi iskolázását szorgalmazta volna. A koldulórendek sokkal rugalmasabban figyeltek a környezetükben végbemenő változásokra, a művelődési igények alakulására, és arra törekedtek, hogy az egyházi reformmozgalmak, eretnek eszmék ellen vitatkozni, érvelni tudjanak. A XV. században a premontreiek magyarországi rendházai majdnem elnéptelenedtek, a jászói és a túróci monostorok is alig tudták magukat fenntartani.

Ebből az időszakból ismert Albert hatvani prépost 1459-ban kelt végrendelete:

„14. 1459. Albert a sz.sz. Margit tiszteletére alapított hatvani premontrei egyház prépostjának végrendelete. Eszerint hagyott a sz. Antalról címzett pesti templomnak egy szekeret, s 16 ar. fr.tot (aranyforintot). Benedek szerzetesnek egy rókaprémés öltönyt, egy könyvet a Fülöp pesti orvosnál lévő 27 fr.tot, valamint a Márton nevű gyöngyösi aranyművesnél letett 10 fr.tot s egy hordó bort. István szolgájának hagyott egy nyúlboros subát, 1 fr.tot. stb. Mihálynak egy köpönyeget, az Oláh Jánosnál volt 14 fr.tját a hatvani egyháznak, ágyát a szegények s árvák közt rendelte elosztani. A végrendelet tanújaként előfordulnak: Fülöp orvos, Nyíró Orbán, Ajándék Balázs és Fülöp orvosnak tisztességes neje.

– Később azonban megváltoztatta e végintézkedést Máté hatvani és Tamás boldogfalvi plébánosok s mások előtt, hagyván Benedek szerzetesnek egy hordó bort, egy subát, s 24 ar. forintot oly föltétel alatt, hogy megkezdett tanodai pályáját fejezze be, különben az összeg felét atyjának tartozzék adni stb. A fönnebb érintett s Imrének hagyományozott könyv „Liber de expositione canorum” („Könyv a törvények kifejtéséről”) címet viselte.”

A hatvani monostor Mátyás király alatt virágzott igazán. Két ízben is találkozunk Mátyás király és a monostor kapcsolatáról szóló adatokkal. 1461. július 4-én Mátyás király Hatvanban táborozott a fegyvereseivel, az Észak-Magyarországon garázdálkodó csehek ellen gyűjtötte össze itt a hadait. Maga valószínűleg a prépost vendége volt ekkor. Innen szólította fel az ország lakóit: gyülekezzenek a zászlói alá a csehek ellen. Ekkor hagyta meg nagy királyunk Ráskai Balázs leleszi prépostnak, hogy összes fegyveresével haladéktalanul siessen a felső részekre. Egyúttal megróttá Balázs prépostot, mert az nem értesítette kellő időben, hogy „újabb rablók törtek ama vidékekre.” Később Mátyás király Hatvani Gáspárt, a prépostság kegyurát (Hatvan birtokosát) küldte 1475. júniusában követségbe – Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost társaságában – István moldvai vajdához. (A Hatvani család tagjai

1513-ig gyakorolták a monostor feletti kegyúri jogot. 1441-ben a Nagyhatvani család kegyúri voltáról ekként írtak: „...*etiam progenitores super collatione et dispositione prepositure certum ius patronatus habuerunt...*”)

Az 1500-as évek elején a premontrei rend megújítására törekedtek, ennek nagy pártfogója volt Bakócz Tamás egri püspök (majd esztergomi érsek). A rend megújításában nagy szerepet kapott az a kiváltság is, hogy a monostorok nem a megyés püspökségek, hanem az esztergomi prímás alá voltak rendelve.

A premontrei prépostságok korábban maguk választották a prépostjaikat, ez vonatkozott Hatvanra is, amíg II. Ulászló a szabad választás jogától meg nem fosztotta őket. Az 1513-ban kelt királyi rendeletben ugyanis a Hatvani család mellett Bancha Andrásra és rokonaira is kiterjesztette a prépostság kegyuraságát. Egyúttal mindkét családnak együttesen jogot adott a préposti szék betöltésére is. Nyilvánvalóvá válik e rendeletből, hogy a szabad prépostválasztás jogát a hatvani konvent is elvesztette, ezt a jogot a király saját magának tartotta fenn. Frakkói Vilmos idézi a következő oklevélrészletet: „... *teties iduneum, et virtutibus suffultum virum ad illam praeposituram eligere...et corfinmandum praesentare valetant*”.

A monostort 1539-ben ismeretlen okból Márton világi pap gondozta. A török hódoltság alatt a prépostságnak csak a címét adományozták. A mai Városháza helyén volt monostort 1729-ben a kapucinus rend foglalta el, mivel a török uralom alatt a hazai premontrei rend elenyészett. Mikor II. József a szerzetesrendeket feloszlatta, a monostor épületeiben sóraktárt rendeztek be. A hódoltság után a valahai premontrei prépostságok címét az apostoli királyok érdemes papoknak adományozták, így a hatvani prépostság címét is. Az 1996-ban kiadott „Hatvani lexikon” szerint a Váci Egyházmegye újjászervezésében rendkívüli szerepet játszó pásztói születésű Berkes András püspöki helynök érdemelte ki a fentebbi préposti címet 1703-ban. Dwornikovich püspök 1700. évi jelentésében már említést tett I. Lipót préposti cím adományozásáról: „*Praeposituram ex collatione Suae Majestatis habet Rmmus Dominus Joannes Kondor, Canonicus Agriensis proventum autem totum accepit administratione Budensis.*” A premontrei szerzetesrend Magyarországon a török utáni időktől kezdve főleg tanítórendként szerepelt. Trianon után Gödöllőn létesített híres gimnáziumot. A jelenlegi hatvani prépostság megalapítója a már említett Berkes András volt, aki végrendeletileg meghagyta, hogy halála után a mindenkori hatvani plébános legyen egyúttal a hatvani prépost is. A prépostot korábban a király nevezte ki, az investitúrát az esztergomi érsek gyakorolta. Mária Terézia a mindenkori hatvani prépostoknak a választott püspökök ruházatát és jelvényeit engedélyezte, és felsőházi tagokká tette őket.

Oktatási és művelődésügyi szerep

A hatvani prépostság területén a lelkipásztorkodás mellett oktatói tevékenységet is folytattak. A szerzetesi vagy plébániai iskolákról konkrét adatokat összegyűjteni mindeddig nem sikerült. A többi hiteleshelyi joggal felruházott monostori iskolához hasonlóan a papi képzés mellett latint és okiratszerkesztést is taníthattak itt.⁷

A krakkói „Magyar Tanulóház”⁸ lakóinak jegyzékénél 1516. évben találunk egy hatvani vonatkozású bejegyzést: „Stephanus Jacobi de Hathvan” vagyis Hatvani István. (Ő nem őse a későbbi „ördögös” Hatvani István debreceni professzornak.) A Krakkóban tanuló Hatvani István a hatvani előnevét a hatvani uradalomban töltött évei, esetleg a Hatvani családdal való rokoni kapcsolata, vagy a hatvani birtokrésze után kaphatta. (Az előbbire utal az, hogy a

jegyzék Hatvani nevénél megemlíti az egri káptalant is.) Szinte ugyanekkor, 1518-ban már magasabb állami posztot töltött be az ugyancsak magasszintű iskolákat végzett Hatvani Rubin („Rwbyn”) Dénes mester, aki a nádori iroda tagja, nádori nótárius volt. Hatvani Rubin Dénes nádori nótáriussága idején már Báthori István volt a nádor. Báthorit váltották le később az 1525. július eleji hatvani országgyűlésen. Werbőczy István nádorra választásakor a helyi prépostság képviselői is ott voltak a hatvani diétán. (A prépostság épületében szállt meg a diéta idején az akkor még szinte alig ismert Fráter György.)

Az esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltárában levő egyik okmány szerint 1539-ben egy Márton nevű világi pap gondozza a hatvani monostort. Valószínűleg ekkorra már el is hagyták a szerzetesek, aminek oka az 1536. évi Mohammed szendrői és Khoszeró (Khoszrev) boszniai bég vezetete török pusztítás lehetett. A monostor levéltára és könyvtára is az 1536. évi török garázdálkodásnak eshetett áldozatul.

A török hódoltság sűrű fátyla a monostor tatárjárás utáni koráról származó emlékeit lassan betakarta. A monostor épületeit a törökök „medresszejnek” (mohamedán teológiai főiskolának) és „mektebnek” (elemi iskolának) rendezték be. A hódoltság utáni korszak érdekessége, hogy maga a hatalmas tudású Pázmány Péter Appendixében összetéveszti a veszprémi egyházmegyéhez tartozó somogyvármegyei Boldogságos Szűz Máriáról nevezett hatvani prépostsággal, mely ekkor a strachovi prépostságnak volt alárendelve. Pázmány Péter Appendixe után mégis Szent Mihály címen került be a hatvani prépostság a „Király Könyvbe”. (Hatvan S. Michaelis de insule Leporum.)

A prépostság birtokviszonyai, épületei, templomai

A török hódoltság előtt Hatvanban és azon kívül komoly földbirtokaik voltak a monostor szerzeteseinek, akik megélhetésüket részben ennek köszönhették. A Fekete Lajos turkológus által összeállított és magyarra fordított 1550. évi török adólajstrom még ekkor is említést tesz a Hatvan melletti 20 házból álló „Prépost-falváról”, mely a középkori eredetű, ma is meglévő „Prépost-” vagy „Pap-malom” környékén lehetett. Az 1863. évi úrbérrendezési térképen – Kovács Béla szerint – a településtől délkeletre „Prépostság” nevű dűlő szerepel (a Prépost-major név is közsismert. A prépostságnak birtoka volt Besenyő falu a mai Máriabesnyő. De még Sáros és Zemplén megyékben is voltak birtokaik. A hatvani prépostság birtokviszonyaival kapcsolatban rendelkezünk egy értékes adattal: 1469-ben a budai káptalan előtt egy furcsa peres ügyet tárgyaltak. Ugyanis a prépostság 1469-ben éppen üresedésben volt, és ezt a helyzetet kihasználva Hatvani Mátyás özvegye az ekkor már a prépostság tulajdonát képező, Pest megyéhez tartozó Besenyő helységet erőszakkal elfoglalta. A leleszi prépost, mint a rend főapátja azonban e foglalásnak a budai káptalan előtt ünnepélyesen ellentmondott. 1465-ig volt Hatvani Mátyás a hatvani prépostság kegyura, aki valószínűleg ekkor mármeghalt, és ezután vette fel e tisztet Hatvani Gáspár és Menyhért. A prépostság Sáros és Zemplén megyei birtokaira utal, hogy egy alkalommal a hatvani prépost Okolicsányi Jánosnak felhatalmazást adott arra nézve, hogy Sáros és Zemplén megyében levő birtokait visszaszerezhesse.⁹

A már említett középkori „Pap-malom” a Nógrádi és Bérpatak egyesüléséből keletkező Vanyarc patak és a Zagyva folyó jobb partja által határolt „Akol-dűlő” területén van, itt volt Prépostfalva is. A hatvani vártól „ágyúlövésnyire” levő alulcsapós kerekű, két malomkövel forgatott középkori vízimalmot a már említett patak vizét szállító műcsatornával hajtották meg. Az épület 20,2 x 11,72 méter alapterületű volt, termésközből és téglából kirakva.

Az egyik köve sokáig a Grassalkovich kastély keleti mellékszárnyának udvarán hevert. A kő 110 cm átmérőjű, lencse alakú, vastagsága a széleken 24 cm, középen 40 cm. Ugyanitt 18 cm átmérőjű furat van, ék alakú bemetszéssel a csapszeg számára. Anyaga szürke gránit. Felső lapján kereszt alakú jelzet van, ennek magassága 12 cm. A követ az 1980-as évek második felében az Ady Endre Városi Könyvtár udvarára szállították. (Kocsis István könyvtárigazgató 1988. decemberi közlése.)

A prépostságot, és annak templomát Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelték. Hatvannak volt a török hódoltság előtt még egy Szt. Mária Magdolnáról nevezett plébániája is, melyet szintén a prépostság létesített.

A Lotharingiából jött építőmesterek a XII. században nemcsak a monostor, hanem a hozzá tartozó templom építésében is közreműködtek. A kőművesek, kőfaragók, ácsok, asztalosok, üvegesek, lakatosok, festők, szobrászok és a helyi lakosság (kubikus és segédmunkája) lázas tevékenysége nyomán gombamódra nőtt ki a monostor a földből. Az első premontrei templomhoz tartozó kőfaragványtöredékek kerültek elő Hatvan területén az 1970-es években. A XII. század végén készült két kőfaragvány töredék: egy félköríves díszítésű párkány (mely egy félköríves mellékszentély része lehetett), és egy alján finoman metszett és középen átkötött levéldíszes kemény mészkőtöredék ma is a Hatvani Lajos Múzeum tulajdonában van.

A tatárjáráskor, valamint Falkos lovag dúlásakor súlyosan megrongálódott templomot – mint tudjuk, Banha István állíttatta helyre. Ekkor az építőmesterek a faragott töredékeket az újjáépítésnél falazóanyagként használták fel. A jelenlegi barokk plébániatemplom falaiban számtalan, a prépostság romjaiból származó faragott kő rejtőzik. A tatárjárás után való újjáépítésnél alakították ki az egyenes szentélyzáródású templomot, melynek középkori falmaradványait a mai Városháza épületének falazatában megtalálták.

Chobot Ferenc Orteliusnak a „Redivivus Contanuatius...” (Nürnberg, 1665) című művében lévő, a hatvani vár 1596. évi ostromát ábrázoló vedutára hivatkozva megállapítja, hogy a „G” betűjelű városi templom valószínűleg a prépostsági – Antiochiai Szent Margit – templom képét ábrázolja. A veduta szerint ez háromhajós román stílusú bazilika volt, egy nyolcszögletű toronnyal. A torony derekán egy körüljárható karzatot ábrázol a kép, ebből ismét egy nyolcszögletű, karcsú és hegyes sisakkal fedett kistorony emelkedett ki. A kép a Szent Mária Magdolnáról nevezett plébániatemplomot már nem ábrázolja. (1596-ban a törökök a vár falait – Istvánffy szerint – a szétrombolt kökényesi és hatvani prépostságok templomainak köveiből javították ki. A kökényesi monostor alapjait az 1960-as tárták fel. A mai barokk plébániatemplomban levő, Doktay Gyula építész és múzeumigazgató által 1959-ben írt ismertető szerint is az 1596-ban itt elpusztult középkori templom román stílusú bazilika volt. A középkori plébániatemplom bazilika volta azonban erősen kétségbe vonható. Ugyanis Csorba Csaba szerint Ortelius, Dillich, Zimmermann stb. műveiben szereplő veduták gyakorlatilag kivétel nélkül hamisak. (A készítőik ugyanis nem jártak a helyszínen, és a műveik topográfiailag is megbízhatatlanok.) Pálos Frigyes volt hatvani prépost-plébános, művészettörténész szerint nem valószínű, hogy bazilika volt ez a templom. A nagyobb méretű csarnoktemplom „Basilica major” helyett legfeljebb „Basilica minor” (vagyis bazilika-rangú) lehetett. Viszont a bazilika-rang pápák általi adományozása jóval későbbi eredetű.

Az elpusztult premontrei templom helyébe a török hódoltság után Szabó Máté hatvani postamester építtetett Szent Adalbert tiszteletére egy kisebb templomot, melynek típusát egy 1716. évi leírásból ismerjük: boltozatos szentélyű és sekrestyéjű kőkarzatos templom volt. 1756-ban betiltják a használatát, mert életveszélyessé vált. A premontrei monostorhoz tartozó

A hatvani vár egy korabeli metszeten

egyik épületet végül 1863-ban bontották le. Az épület egy részét még ábrázolja az 1849. április 2-i hatvani csatáról Bachmann-Hohmann által készített litográfia.

A középkori Hatvan vallási élete szempontjából nagy jelentőségű volt az Anjou-kor nagy templom építkezései. Ekkor elsősorban a szerzetesrendeket pártolták az Anjouk, hiszen Károly Róbert hatalmának megerősödését az egyháznak köszönhette. Nagy Lajos édesanyja, Piaszt Erzsébet anyakirályné 1349-ben Szent Márton tiszteletére Hatvanban is emeltetett egy templomot. A templom építésének irányítója az a „Ventrózus János lapicida”, aki 1352-ben már – építómester létére – Anjou István szepesi és sárosi régensherceg relatora (ügyintézője) volt. A Zolnay László által felkutatott középkori oklevélből kiderült, hogy az 1349-ben emelt templom esetében nem a Heves megyeiről van szó. Abban a korban Magyarországon 8–10 Hatvan nevű település létezett. Elképzelhető, hogy a mai plébánia és barokk templom elődjének védőszentjei Szent Márton és Szent Adalbert voltak.

A Szent Adalbert tiszteletére szentelt jelenlegi belvárosi plébániatemplomot I. Grassalkovich Antal építtette 1751–1757 között barokk stílusban, Oraschek Ignác és Jung József építészekkel. A szomszédos prépostlak 1750 táján épült. A település másik rk. templomát 1929. augusztus 20-án szentelték fel Újhatvanban Szent István tiszteletére. Az Írsik László és Nagy András tervei alapján, és a Ring cég kivitelezésében készült neobarokk templom mögé 1931-ben ferences kolostort építettek. A jelenlegi két hatvani plébániatemplom a váci megyéspüspökséghez tartozik. (A hatvani egyházközségek az egri vár török megszállása után kerültek az egri megyéspüspökségtől a vácihoz.)

A hatvani konvent, mint hiteleshely

A prépostság történetének legfontosabb fejezete következik. A hatvani monostor szerzetesei hiteleshelyi tevékenységükkel soha el nem múló érdemeket szereztek a középkori magyar nemzet szellemi, illetve köz- és magánjogi ügyeinek avatott kezelésével.

A hatvani monostor már a XIII. század közepétől kezdődően hiteleshelyi tevékenységet folytatott, mint „conventus minutus”. Saját kancelláriája volt. Kandra Kabos szerint 1284-től hiteleshely Hatvan. Ezzel szemben Danielik János – Mallyó József jászóvári kanonok adataira támaszkodva – megemlíti, hogy „...*Hatvan, Mayk, Ipolyságh, Thurócz és Nagyvárad már 1221-ről hoz fel okmányokat, melyek ezen convent által adattak ki.*” A hiteleshely fogalma: „*loca credibilis*” vagy „*autencia*” a középkorban a közhitelű okmányok, oklevelek kiállítására, azok hitelesítésére szolgáló intézmény volt. (A mai telekkönyvi hivatalok és közjegyzői intézmények léptek az előbbieik örökébe.) A konventek, káptalanok, egyházi testületek csak az uralkodótól nyert kiváltsággal felruházva lehettek hiteleshelyek. Az általuk kiállított oklevelekben „rögzített jogi ügyletek nemcsak a kor jogszokásait világítják meg, hanem a társadalom, a gazdaság, a gondolkodásmód kutatóinak nélkülözhetetlenek, de nem érdektelenek a történelem kérdései iránt fogékony nem szakmabeli olvasóknak sem.”¹⁰ Ezen okleveleknek az alábbi kritériumoknak kellett megfelelniük: olyan befejezett önálló iratoknak kellett lenniük, melyek valamely jogi jelentőségű tény nyilvánítanak ki. Továbbá eredeti rendeltetésük szerint ezen kinyilvánított jogi tényeknek a bizonyítékuk. Az okleveleket a kor által elfogadott jogi normák és szokások által meghatározott módon állították ki, amely normák részint tartalmiak, részint formaiak.

Ezen oklevelek sémája:

- I. Bevezetés (Protocollum), amely a további részletekre tagolódik: Fohászzkodás (Invocatio), Az oklevéladó neve és címe, Üdvözlés (Salutatio).
- II. Főszöveg (Contextus). Részei: Bevezető jellegű gondolat (Arenge), Átadás, kinyilvánítás (Promulgatio), Elbeszélés (Narratio), Akaratnyilvánítás (Dispositio), Büntetés ígérete (Sanctio), Utalás az oklevél megerősítésének módjára (Corroboratio).
- III. Zárórész (Eschatocollum) fejezetei: Aláírások (Subscriptiones), Fohász (Apprecatio): Záró fohász vagy imádság.

A konventek kancelláriáján hivatalos meghagyásra, vagy magánszemélyek kérésére közhitelű bizonyáglevelet állítottak ki. Az első tételes törvény, mely a konventek és káptalanok bizonyágleveleivel foglalkozik, 1231-ből való. Csak kisebb peres ügyekben lehetett ezentúl a szomszédos konventek, hiteleshelyek konventjei okiratait kiállítani, illetve felhasználni.

A hiteleshelyek csak királyi ellenőrzés alatt működhettek. A végrendeleteket, ajándékozásokot és adásvételi szerződéseket ekkor már írásba foglalták, a királyi adományleveleket lemásoltatták. A tulajdonosoknak az aláírással, pecséttel, dátummal ellátott hiteles másolatokat adták ki, az eredetit megőrzés céljára a konvent levéltárában helyezték el. A hiteleshelyi kancellária élén a kolostor „kincseinek” őrzője, javainak adminisztrálójája, a custos állt. A konvent megbízottjait a bírák a határjárásra meghívták, az arról szóló tanúsítványok kiállítására pedig felkérték őket.

1298-ban ismét szabályozták a hiteleshelyek működését és illetményezését. A konventbelieket a bíróság, ha határjárás, foglalás, birtokbecslés, birtokba iktatás vagy hasonló ügyekben kiküldi, ha a kiküldöttek saját lovaikon járnak hivatalos ügyben, 24 dénár napidíjat kapnak, ha pedig a felek adják a fuvar, akkor 12 dénár jár. A hiteles jegyző legtöbbször Hatvanban is a perjel volt. A hitelesítésekre a perjelt a kamarás, az őr, az éneklő kanonok, plusz három másik szerzetes kísérte. A hiteles okirat kiadásához mindig 7–10 szerzetes jelenléte volt szükséges. Az oklevelek pecséttel való ellátása csakis az örkanonok jelenlétében

történhetett, utána a pecsétet azonnal a ládájukba zárták. A belső hiteleshelyi működés feladata a fassiók (bizonyoságlevelek) esetében – a feleknek a hiteleshely előtt történt minden jogi természetű akaratnyilvánításainál – a tanúskodás volt.

A premontrei hiteleshelyeken – így Hatvanban is – két levéltár létezett, az egyik a rendi, a másik a hiteleshelyi volt. (Az utóbbi helyisége minden esetben a sekrestye.)

A hatvani konvent hiteleshelybeliségére Pázmány Péter is utal annak az egri káptalanban levő leveleire célozva: „Exstant literae in Capitulo Agriensi, datae in Conventu Hatvaniensis”. A hatvani konventet Kovachich Márton György is „ollyannak állítá kézirataiban, némi 1284-i levelére hivatkozálag” – írja Jerney János.¹¹

A következő ismert oklevél 1303. június 9-én kelt. Zöld és sárga selyemzsinóron függő kerek, természetesen ép viasz függőpecsétje van, felül metszett betűkkel (36 mm átmérőjű). A pecsét Antiochiai Szent Margit alakját ábrázolja, kezében palmaággal. Jobbra tőle hold, balra csillag. Körirata: S. COVET ECLISE S. GARETE DE HOTWON (Sigillum Conventus ecclesie Sancte Margarete de Hotwon.) A pecsét a hozzávaló oklevéllel szerepelt 98. tételszám alatt a Magyar Országos Levéltár 1982. szeptember 22-én nyílt Anjou-kori pecsélkiállításán.¹² A pecsétre tartozó oklevélen a hatvani konvent rögzíti, hogy Miklós fia Miklós „horthi birtokos” egy ekényi földjét és „öt horthy jobbágytelkét” Demeter nevű unokaöccsének örökül birtokba bocsátotta. (Eredetije: O.L. Dipl.Lt.1650) A teljes szövege:

„Paulus miseracione diuina prepositus et conventus fratrum ordinis premonstratensis de hotuon, universis presentium inspectoribus salutem in omnium saulatore. Ad uniersorum noticiam tam presentium quam futurorum harum serie oulumus peruenire, quod Nicolaus filius Nicolai filij Babus ex una parte, et Demetrius filius Nikoleis filij Gothardi filius sororis e usdem Nicolai ex altera coram nobis personaliter constituti. Idem Nicolaus dixit et confessus est viua voce, de terra sua hurth vocata, ad unum aratum sufficientem a fine illiusterre incipendo quam ipse et pater suus Thome filis Vlixie genero oeurum donauerunt, a metis terre Zekeres versus meridiem iuxta eandem terram Zekeres currentem, etin villa sua hurth vocata, septem mansionem iobagionum in fine plaete versus hotuon venientis, predicto demetrio heredibus heredumque soroum succesioribus iure perpeuto et irreuocabiliter pessiedendem se dedisse et donasse. In cuius rei memoriam ad instanciam et petitionem parcium eidem demetrio presentes concessimus litteras sigilb nostro corfinmando. Datum in quindensis pentesostes.

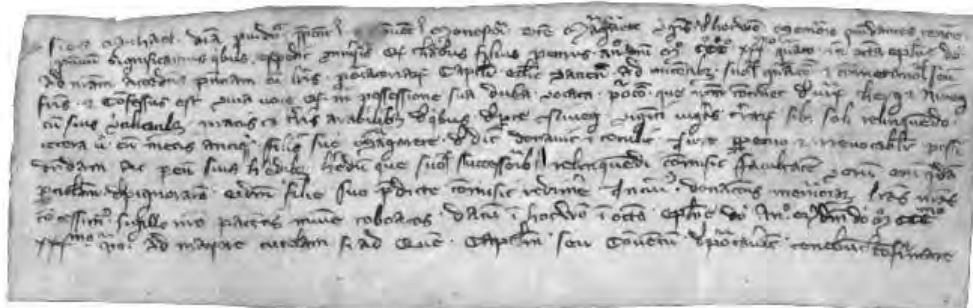

Antiochiai Szent Margitot ábrázoló pecsét

Anno domini M CCO tercio.”

1318-ból is tudunk egy, a hatvani konvent által kiállított oklevélről. Ennek tartalma: András hatvani prépost és konventje előtt Herborth fia Thunis (?), leánya és férje Pásztói Gál fia Miklós a Zagyván lévő malmuk felét 15 márkáért eladják Selypi Mihály fia Demeternek és Ugrinnak. „Anno domini MCCC decimo actavo”¹³

Ismeretes egy 1327. június 24-én kelt oklevél 1345. évi átírása.¹⁴ Az 1327. évi oklevél szerint a hatvani prépost neve Fülöp.

A hatvani konvent előtt 1334. január 13-án kelt dukai birtokadományozásáról készült oklevél

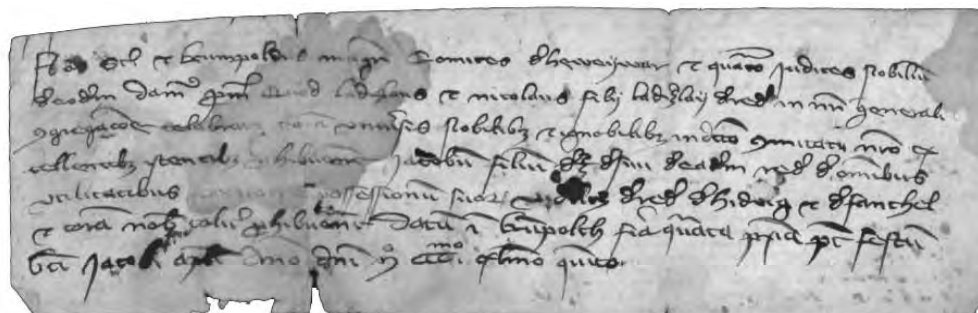
Bártfai Szabó László gyűjteményében szerepel egy 1334. január 13-i dátumú birtokperes oklevél. A tartalma: „A hatvani konvent előtt Péterfia László a Niueggel és Chreg-el határos dukai birtokrészét leányának Margitnak adja azzal, hogy az elzálogosított birtokrészt is kivált-hatja.” Valamint: „A hatvani konvent előtt Péterfia Tádé Duka birtokból Szőr? (Herg) és Némedi (Nireg) mellett magának 20 ekényit tartván meg, többit leányának Margitnak adja...”

1343-ból ismert a hatvani konvent által a Káta nemzetség Zámmonostori ága III. Gúg nevű leszármazottja számára kiállított megbízólevelél. III. Gúg 1343-ban pert indított Debreceni Dósa fiai ellen. III. Gúg megnyerte a pert, Dósa fiai átengedték Zámmonostora északi felét a monostor kegyuraságával együtt, maguk pedig megtartották annak déli felét. III. Gúg, aki ekkor Kátán lakott, a hatvani konvent megbízólevelével jelent meg. A Zichy család Okmánytárában erről ekként írnak: „Az egri káptalan Zámmonostor falut két egyenlő részre osztván, az egyikbe János nógrádi, a másikba pedig Dósa nádor fiait: Jakabot és Pált beiktatja.” Az okirat részletei: „Datum feria secunda, proxima post dominicom, reminiscere, anno domini Mmo CC X tercio” Hátlapján kerek pecsét nyomaival, 215. D. 10

Supala F”

Az egri káptalan oklevelének a hatvani konventtel kapcsolatos része:

„...memoratus vero Gugh filius Gogh pro Elia, Andrea, Petro et Mychaele filius suis cum litteris procuratoris prepositi et cunuentus monastery beate Margarete Viginis de Hothwan ex una...”

A hatvani konvent által 1345-ben kiállított okirat

A hatvani konvent által 1345-ben készített oklevelet Pál hatvani prépost Saári Terestiánfi Péter részére állította ki. Az oklevél függőpecsétjét Jerney János 1837-ben a rend jászói levéltári főjegyzője, Fedák Pál rajza után „vette”. Az 1345-ben kelt oklevél pecsétjének felirata némileg különbözik az 1303. évi pecsétől. A pecsét körirata most: S. CONV. B. MARGARETE D. HOTW. (*Sigillum conventus Beate Margarete de Hotwan*, vagyis a hatvani Boldog Margit konventjének pecsétje.) A pecsét most is Antiochiai Szent Margitot ábrázolja (térdelve), fején fény kör, jobbában pálmaág, előtte csillag, háta mögött félhold. Az oklevél szövegének részletei:

„Omnibus Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris, presens scriptum inspecturis Paulus Praepositus, et Conventus Ecclesiae Beate Margarethae Virginis et Martyris de Hotvon Salutem in eo, in quo resident salutis incremente...

...Nos Philippus praepositus et Conventus Ecclesiae Beate Margaretae Virginis de Hothuon significamus universis, quibus expedit per presentes. Quoniam est oblivionis remedium scripturas, quae calumnijs infert silentium, et modum contemplationis explicat, sua serie loquitur presentibus, et preteritis veritatem. Quod Petrus et Theresian, filij, Comitum Theresian Nobiles de Saar ab una parte, Comes Blasius, filius Matris eorum parte ex altera coram nobis personaliter constituti, predicti petrus et Theresian asseruerunt, quod Comiti Blasio antedicto unum fundum ex portione ipsorum excepta eliorum fratrum sorum cum omnibus utilitatibus et perinetiis suis in possessione ipsorum Saar vocata, videlicet sylvis, foenetis et terris arabilibus dedissent, donnasent et contulissent in filios filiorum, haeredumque successoribus, et irrevocabiter possidendum, tenendum et habendum, quam fundum supradictum Patre eorum adhuc virente eidem, dedranf, et donaverant....Datum feria secunda, proxima ante festum Beati Georghi Martyris. Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quadregesimo quinto. (L.S. pendentis)”

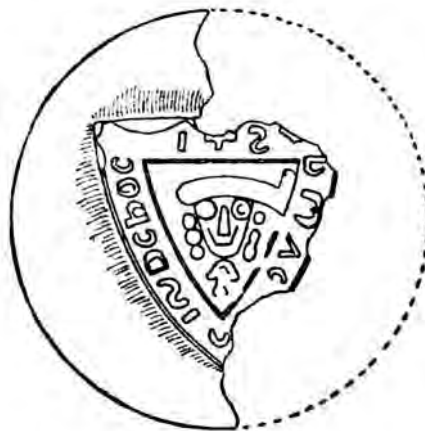
Az 1345. augusztus 10-én Kompholton kelt következő oklevél a Heves vármegye ispánjai és szolgabírái bizonyáglevele Kemén mesternek és fiának Rédei Demeter fia Olivér részére történt megintéséről. A hatvani konvent képviselője Kompholtra utazott ki az oklevél kiállítására. Az oklevél papírjainak zárlatán pecsét töredékei vannak. (Eredetije: O.L. Dipl.lt. 3776)

Ugyanott megvan ezen ispánoknak és szolgabíráknak 1345. július 27-én kelt bizonyáglevele is arról, hogy Rédei László fiainak, Lászlónak és Miklósnak, rédei, hídvégi és fancsali birtokrészek elfoglalásától Rédei Dezső fiát Jakabot intették. (Eredetije: O.L. Dipl.lt. 26979). Az oklevél szövegéből:

„Nos Stephanus et Campoldus Magistri comites de Heweswyar et quator incides nobilium de codem domus pro memoria, quadferia quarta proxima in die beati Laurencii martinis Magister Kemin de medio universorum nobilium exavgente, proposuit in personis Petri filii sui cum procuratoribus literis conventus ecclesie beata Margarete Virginis de Hotwan, qui coram nobis prohibuit faciat facium (így= „facie ad faciem”). Oliverium filium Demetrii de Red deportacione vicinorum suarum utilitatum ad predictam sessionem usque quindenarum datarum presentium, et coram nobis prohibuit. Datum in Kump(olth), in termino predanto, anno domini M CCC XL quinto”

A Heves megyei Állami Levéltárban, Egerben őrzik a legutolsó ismert, 1351-ből származó, hatvani konvent által kiállított oklevelet. Dr. Oszvald Arisztid szerint 1351-ben megszűnt a hatvani monostor hiteleshelyi tevékenysége. (A hatvani Pál prépost 1356-ban már a leleszi konvent hivatalos kiküldöttjeként szerepel: „*vir religiosus frater Paulus, condemp praepositus de Hothwan.*” Bándi Zsuzsanna szerint is még 1353 előtt folytatta a hiteleshelyi

tevékenységét a hatvani konvent, melynek pecsétjét a Magyar Katolikus Lexikon szerint 1353-ban vonták vissza. I. Lajos király 1351-ben megtiltotta a kisebb konventeknek az oklevelek kiadását, két év múlva pedig felülvizsgáltatta azoknak az egyházi testületeknek a pecsétjét is, melynek hiteleshelyi jogát előbb elismerte, az 1486. évi Decretum 59. cikke pedig kimondta, hogy a kisebb (7–10 taggal nem bíró) konventeknek hiteles okirat kiadása ezentúl tilos.

Hatvan mezőváros első ismert pecsétjének képe, illetve stilizált rajza

Hatvan mezőváros (oppidum) első ismert város címere – mely egy 1452-ben kelt oklevélen maradt fenn – valószínűleg a hatvani premontrei prépostságra utal. Szepes Schütz Béla feltételezése szerint az oklevélen lévő pecsét – a középkori szokásoknak megfelelően – a Boldog Margitról elnevezett premontrei rend káptalanja névadójának, vagy a világi plébánia névadó szentjének, Mária Magdolnának arcát ábrázolhatja. Szövegét Varjú Elemér művelődéstörténész, muzeológus fejtette meg: „*Sigillum Civium ac Judicis de Hothuon*”, vagyis: „*A hatvani polgárok és bírák pecsétje*”. Ez a pecsét a zűrzavaros századok viharaiban feledésbe merült. (Az oklevél az egri káptalan magánlevéltárának tulajdona, Nro.23. D.3.F11.)

Az okmányokban említett hatvani prépostok névsora

- 1303 – Pál
- 1318 – András (pápai tizedjegyzék)
- 1327 – Fülöp
- 1345 – Pál (1356-ban ő volt a leleszi konvent hiteles küldöttje is)
- 1390 – Tamás (pápai káplán is)
- 1458 – Albert (ismert a végrendelete)
- 1539 – Márton (már világi papként ő a monostor gondozója)

A korai katalógusok ugyanarra az időpontra más és más prépostot neveznek meg Hatvan vonatkozásában. Laiurels katalógusában „*filia Pantis Johannis*”, Hugó katalógusában pedig „*filius Strahoviae*” a prépost „Hottovan”-ban. A török hódoltság utáni világi prépostok neveit

Szepes (Schütz) Béla Hatvan Heves megyei község története című, 1940-ben megjelent művében írja le 1729-ig.

Demény-Dittel Lajos

Ezen fontos tanulmány teljes szöveghű közlésével – Gál Andrea régész (Hatvani Lajos Múzeum) gondozásában – emlékezünk a 2021-ben elhunyt neves helytörténészre, Demény-Dittel Lajosra. (Jelen tanulmány egy részletét már a 2000. évi Hatvani Kalendáriumban közölhetjük a szerző jóvoltából.) Ez az írás része volt a – Demény-Dittel Lajos által 1985-ben beadott – Berze Nagy János pályázat díjnyertes pályamunkának, amely *Hatvan és vidéke krónikája a kezdetektől a török korig* címet viselte.

Jegyzet:

¹ L' Obituaire de l'Abbaye d.Premontre', XII e S. Louavin 1913.

² Monasticon Praemontstratense". Straubing, 1949. pag. 17: Catalogi recentiones.

³ II. rész, országok szerinti felosztás, „In Hungaria”.

⁴ A Hatvani Hírmondóban 1986. V. 29-én megjelent cikk szerint, amit K.E. írt

⁵ Csak Magyarországon viselik a kék övet a Mária tisztelet miatt pápai engedéllyel

⁶ „Monasteriologia Hungariae” című művükben (II. kötet 19–20. oldal)

⁷ A szöveget gondozó Gál Andrea szerint a szerző ebben a fejezetben ellentmond önmagának, mivel korábban ezt írta: „A premontrai monostorokban nem alakult ki olyan szellemi centrum, amely például a rendtagok külföldi iskolázását szorgalmazta volna.” Itt viszont az áll, hogy a hatvani prépostságban folyt oktatás, amit nem támaszt alá bizonyítékokkal. Egyébként az előbbi mondat azért sem állja meg a helyét, mert a premontrai oktatási tevékenységét I. Ferenc (1792–1835) hagyta jóvá 1802-ben, tehát csak a 19. századtól tanítottak a szerzetesek. Viszont ebben a fejezetben tulajdonképpen nem is a premontrai oktatási szerepéről ír, hanem a Hatvanban szolgáló személyek külföldi tanulmányait ismerteti.

⁸ Bursa Hungarorum, a középkori magyar diákok kollégiuma volt Krakkóban.

⁹ Leleszi premontrai levéltár, jegyzék (elenchus).

¹⁰ Idézet dr. Kovács Gábortól

¹¹ Kovachich tengernyi sokaságú kéziratok az OSZK kéziratárában találhatóak. A Kovachich által említett oklevélben, 1284. november 14-én Domokos comes a király udvari törvényszékének albírja meghagyja a hatvani konventnek, hogy Pous comest az őt illető bírság fejében Buya helység birtokába helyezze. „Amicus suis Preposito et Conueunti de Hotuan Comes Dominicus Viceiudex Curie domini Reigs amician parátam...” (Eredetije bőrhártyán, a zárpecsétnek töredéke még megvan a budai kir. kamarai levéltárban.)

¹² 1382. szeptember 10-én éjjel körül halt meg I. (Nagy) Lajos király, és szeptember 16-án temették el Székesfehérváron az általa építtetett Katalin kápolnába. Halálának 600 éves évfordulója alkalmából került megrendezésre ez a pecsétkiállítás.

¹³ Papíroson maradt fenn, XVII. századi egyszerű másolatban a gyömről II. levéltárban Elench. V. fasc. I.No 2 sz. alatt.

¹⁴ A leleszi konvent hiteleshelyi levéltára 3 cs. 34 sz., 1405. évi átirása: leleszi konvent u. o. Prot.B. 166. lap és Fejér IX/b. 2. o.

Ehhez a tanulmányhoz igen kiterjedt irodalomjegyzék tartozik, amely külön megtekinthető az Ady Endre Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében.